

УДК 349.23:343.262

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2024.02.54>

ЗАКОНОДАВЧІ ГАРАНТІЇ ЗАБОРОНИ ТА РИЗИКИ ЗАЛУЧЕННЯ УКРАЇНЦІВ ДО ПРИМУСОВОЇ ПРАЦІ

Гладка Н.М.,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри права
Вінницького кооперативного інституту

Яковець О.В.,
викладач кафедри природничих, правових
та суспільних дисциплін
Фахового коледжу економіки і права
Вінницького кооперативного інституту

Гладка Н.М., Яковець О.В. Законодавчі гарантії заборони та ризику залучення українців до примусової праці.

У статті проаналізовано законодавчі гарантії заборони примусової праці, сучасні ризики виникнення та залучення до неї українців в умовах воєнного стану. Розкриваються міжнародні та національні норми заборони застосування примусової праці. Акцентується увага на тому, що Україна є однією з держав, громадяни яких страждають від даного явища в Європі найбільше.

Досліджуючи поняття «примусова праця», автори відзначають, що в українському законодавстві воно відсутнє, тому для повного розуміння даного терміну користуються міжнародною практикою. У статті охарактеризовано основні форми та прояви примусової праці. Визначено умови працевлаштування, які є ознаками небезпеки для працівника і на які варто звернути увагу в процесі виникнення трудових правовідносин, щоб не стати жертвою трудової експлуатації.

Аналізуються політичні та соціально-економічні чинники, які впливають на збільшення кількості випадків примусової праці. Зокрема, політична нестабільність, складна економічна ситуація, нездатність держави гарантувати достойний рівень життя, безробіття, трудова міграція, особливо за межі держави, низький рівень правової культури громадян, який є причиною поганої обізнаності українців зі своїми правами та принципами заборони примусової праці.

Автори звертають увагу на ту обставину, що в умовах воєнного стану в Україні збільшилась кількість соціально незахищених верст населення, які постраждали від військової агресії і можуть опинитися в ситуації ризику бути залученими до примусової праці. Наводиться статистика кримінальних проваджень щодо торгівлі людьми за 2022-2023 роки, так як значна ча-

стина потерпілих від даного правопорушення була піддана примусовій праці. Наголошується, що у більшості країн світу явище нав'язування примусової праці державою зникло і така діяльність визнана кримінальним правопорушенням.

Ключові слова: примусова праця, право, воєнний стан, безробіття, трудові мігранти, трудові відносини.

Hladka N., Yakovets O. Legislative guarantees of the prohibition and risks of involvement of Ukrainians in forced labour.

The article analyses the legislative guarantees of the prohibition of forced labour, modern risks of occurrence and involvement of Ukrainians in martial law. International and national norms prohibiting the use of forced labour are revealed. Attention is focused on the fact that Ukraine is one of the states whose citizens suffer from this phenomenon the most in Europe.

Researching the concept of "forced labour", the authors note that it is absent in Ukrainian legislation, therefore, for a full understanding of this term, they use international practice. The article describes the main forms and manifestations of forced labour. The conditions of employment are defined, which are signs of danger for the employee and which should be paid attention to in the process of employment relations in order not to become a victim of labour exploitation.

Political and socioeconomic factors that influence the increase in the number of cases of forced labour are analysed. In particular, political instability, a difficult economic situation, the inability of the state to guarantee a decent living standard, unemployment, labour migration, especially outside the state, the low level of legal culture of citizens, which is the reason for the poor awareness of Ukrainians with their rights and the principles of the prohibition of forced labour.

The authors draw attention to the fact that under the conditions of martial law in Ukraine, the number of socially vulnerable sections of the population that suffered from military aggression and may be at risk of being involved in forced labour has increased. Statistics of criminal proceedings related to human trafficking for 2022-2023 are presented, as a significant part of the victims of this offense were subjected to forced labour. It is emphasized that in most countries of the world the phenomenon of imposing forced labour by the state has disappeared and such an activity is recognized as a criminal offense.

Key words: forced labor, right, martial law, unemployment, labor migrants, labor relations.

Постановка проблеми. Українська держава на конституційному рівні гарантує право на працю як одне з невід'ємних прав людини та забороняє примусову працю, яка є одним з основних видів торгівлі людьми і складною проблемою сучасної України, що потребує додаткової уваги. З 1991 року кількість постраждалих від торгівлі людьми українців, за оцінками Представництва Міжнародної організації з міграції (МОМ) в Україні перевищує 300 000 осіб. 80 % з них були залучені до примусової праці [1]. З такою статистикою Україна виступає однією з основних країн походження постраждалих від примусової праці в Європі. Тому дана ситуація потребує більш детального вивчення причин, які сприяють залученню українців до примусової праці та законодавчої можливості їх захисту.

Мета дослідження. Охарактеризувати міжнародні та національні законодавчі гарантії заборони примусової праці та визначити чинники, що впливають на можливість поширення даного явища на українців.

Стан опрацювання проблематики. В юридичній літературі питанням заборони примусової праці присвячено ряд наукових досліджень, які розглядають окремі аспекти даної проблеми. Так, Парпан Т., Войтенко О., Ситницька О., Жернаков В., Пласкач С. досліджували законодавчі норми заборони примусової праці, Конопельцева О. вивчала заборону примусової праці як принцип трудового права.

Виклад основного матеріалу. З початком повномасштабного вторгнення велика кількість українців залишилися без домівок, роботи, втратили рідних, змушені були покинути своє постійне місце проживання, переїхати в інший регіон або за кордон, що стало причиною їх соціальної вразливості. Саме такі категорії населення знаходяться в зоні ризику опинитися в ситуації порушення їх конституційних прав, стати жертвою торгівлі людьми та примусової праці, яка позбавляє особу можливості вільного вступу й участі в трудових правовідносинах, що

суперечить базовим положенням та принципам трудового права, покладеним в основу норм регулювання трудових відносин.

В контексті досліджуваного питання слід з'ясувати визначення поняття примусової праці. В українському законодавстві воно відсутнє, тому ми можемо звернутися до ратифікованих Верховною Радою України міжнародних документів. Зокрема, в «Конвенції про примусову чи обов'язкову працю» № 29 від 1930 р. поняття примусова праця визначається як робота чи служба, що вимагається від особи під загрозою покарання і яку ця особа не бажає виконувати добровільно [2]. Тобто це праця, яку людина виконує через шантаж, залякування, фізичний біль, вона не сумісна зі свободою праці, оскільки фактично заперечує добровільність та вільний вибір [3, с. 99].

Примусова праця відповідно до норм статті 1 «Конвенції про скасування примусової праці» № 105 має різні форми [4], які застосовуються як реакція у відповідних суспільних ситуаціях. Для підтримання державного режиму як засіб політичного впливу чи виховання або як засіб покарання за наявність чи за висловлювання політичних поглядів, чи ідеологічних переконань, протилежних усталеній політичній, соціальній, чи економічній системі. Для забезпечення економічної стабільності та розвитку як метод мобілізації і використання робочої сили. Для ефективної роботи працівників на підприємстві як засіб підтримання трудової дисципліни. Для зменшення участі працівників у боротьбі за свої права як засіб покарання за участь у страйках. Примусова праця може використовуватися, навіть, як захід дискримінації для пригноблення певного народу чи групи людей.

На національному рівні вільний вибір та заборону примусової праці передбачено статтею 43 Конституції України [5, с. 141]. Аналіз даної норми дозволяє зробити висновок, що вона гарантує свободу вибору виду діяльності та місця роботи, волевиявлення під час підписання трудового договору, можливість відмовитися від виконання роботи не передбаченої трудовими обов'язками, право на припинення трудового договору за ініціативою працівника.

Для раннього виявлення порушення даної норми у повсякденному житті і використання необхідних заходів для попередження випадків примусової праці слід визначити її прояви. А саме: виконання обов'язків, які виходять за межі трудової функції працівника зі збереженням оплати праці за умовами трудового договору, примус до роботи в небезпечних для життя і здоров'я умовах, переведення на роботу з гіршими умовами [6, с. 58]. Організуючи таким чином трудові відносини, роботодавець свідомо порушує норми трудового законодавства, у

тому числі законодавства про охорону праці, за що має бути притягнений до відповідальності.

Джерелом нав'язування примусової праці може виступати і держава, і приватна особа. Слід звернути увагу, що міжнародне законодавство та практика у сфері протидії даному явищу за останні десятиліття зробило значний крок уперед. Адже кількість випадків використання примусової праці державою значно знизилася, а в багатьох країнах взагалі не фіксується. Так, на 2012 рік з 21 млн. жертв примусової праці, лише 10 відсотків постраждали від державного примусу [7]. Даний факт підтверджує, що сучасна демократична держава охороняє право на вільну працю.

Щоб не стати жертвою примусової праці працівники повинні звертати увагу на умови на яких їм пропонуються вступити у трудові відносини. Якщо вони супроводжуються психологічним тиском, визначенням стислих термінів для надання згоди на роботу, вимогами передачі оригіналів особистих документів, неофіційним працевлаштуванням та завищеною обіцяною заробітною платою, зміною умов праці перед підписанням документів та нечіткими, незрозумілими умовами праці, вимогами авансу за надання послуг із працевлаштування, постійним наглядом за працівником, це свідчить, про можливість залучення до примусової праці.

Як зазначалося вище, саме громадяни України часто страждають від примусової праці у Європі. Така ситуація викликана рядом важливих чинників, які впливають на можливість трудової експлуатації українців. Нестабільність у політичному житті, складна економічна ситуація в Україні і як наслідок низький рівень офіційної заробітної плати протягом періоду незалежності перешкождали громадянам реалізовувати право на достатній життєвий рівень, яке гарантується на міжнародному та національному рівні. Так, стаття 25 Загальної декларації прав людини 1948 р. закріплює перелік вимог до умов життя людини, враховуючи їжу, одяг, житло, медичний догляд та необхідне соціальне обслуговування, дотримання яких є необхідною умовою підтримання здоров'я і добробуту її самої та її сім'ї, а також право на забезпечення у випадку безробіття, хвороби, інвалідності, вдовства, старості чи іншого випадку втрати засобів до існування через незалежні від людини обставини [8]. Частина 1 статті 11 Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права 1966 р. встановлює право кожної людини на гідні умови життя для неї та її сім'ї [9], стаття 48 Конституції України гарантує право на достатній життєвий рівень [5, с. 141]. Прагнення реалізувати дані норми штовхають громадян на пошук шляху гідного заробітку на будь-яких умовах: без офіційного працевлаштування, без підписання трудо-

вого договору, за заробітну плату в конвертах.

В умовах воєнного стану дана ситуація загострилася ще більше. Вразливими категоріями стали мільйони людей. Скорочення доходів, значна інфляція є причиною зростання показника рівня бідності. У 2022 р. за межею бідності опинилось майже 7,1 мільйона українців (24,2 %) [10].

У складному економічному становищі перебувають внутрішньо переміщені особи та громадяни України, які виїхали за кордон. За даними МОМ за два роки повномасштабного вторгнення понад 14 мільйонів людей залишили свої домівки. На 2024 рік майже 6,5 мільйонів є біженцями в різних країнах світу, 3,7 мільйона людей залишаються переміщеними особами в Україні [11]. Саме вони часто страждають від неможливості забезпечити достойні умови життя, тому погоджуються на незаконні запрошення на роботу і ризикують стати жертвою торгівлі людьми з метою примусової праці. Позитивним є те, що понад 4,5 мільйона українців повернулися на своє постійне місце проживання або з-за кордону, або з переміщення в середині країни, що сприяє зменшенню кількості потенційно постраждалих від примусової праці.

Ще однією вразливою категорією, яка опинилася у групі ризику є трудові мігранти. Умови воєнного стану призводять не лише до міграції у зв'язку з військовою небезпекою, втратою житла, а й до збільшення трудової міграції як всередині країни, так і за кордон. Знищення промислових об'єктів, порушення їх роботи, релокація підприємств у інші регіони створюють передумови до вивільнення працівників, які шукають роботу за межами країни і ризикують стати жертвою примусової праці. Протягом 2022-2023 років, за даними Міністерства внутрішніх справ, щонайменше 215 людей визнали потерпілими у кримінальних провадженнях щодо торгівлі людьми. Найчастіше потерпілі використовувалися з метою трудової або сексуальної експлуатації.

Чим довше триває війна, тим легше торгівцям людьми ввести в оману розгублених та наляканих українців, які залишилися без можливостей для існування. Тому трудовим мігрантам слід критично сприймати інформацію про можливе працевлаштування та не забувати про правила безпеки, які здатні знизити ризик бути залученим до примусової праці. А саме: пам'ятати про безпеку документів (нікому не передавати особисті документи або документи рідних, мати їх копії); турбуватися про безпеку пересування (планувати маршрут пересування, інформувати знайомих про своє місце перебування та засоби пересування); не забувати про безпеку спілкування (завжди мати при собі засоби зв'язку).

Важливим чинником, що впливає на мож-

ливість поширення трудової експлуатації є погана обізнаність громадян України зі своїми правами та принципами заборони примусової праці, які передбачені в нормах трудового законодавства, а також з державними гарантіями захисту своїх прав. Так, стаття 43 Конституції України [5, с. 141] передбачає право кожного на працю, що включає можливість заробляти собі на життя працею, яку він вільно обирає або на яку вільно погоджується, тобто без будь-якого примусу. Проте, працівники часто страждають від роботи, що не входить до їх трудових обов'язків, але яку вони змушені виконувати через страх звільнення, а отже поза власною волею. Це суперечить принципу заборони примусової праці викладеному в ст. 31 Кодексу законів про працю України, що забороняє роботодавцю вимагати від працівника виконання роботи, не обумовленої трудовим договором. А тиск на працівника з метою його переведення на іншу роботу забороняється статтями 32–34 КЗпП [12, с. 375]. Низький рівень правової культури громадян призводить до порушення даних норм і зловживання роботодавцями своїм панівним становищем.

Висновки. Підсумовуючи слід відзначити, що в Україні право громадян на вільний вибір праці та заборону примусової праці гарантує Конституція та ряд ратифікованих Верховною Радою міжнародних документів. Тому працівники, які страждають від даного явища мають право на державний та судовий захист своїх прав. Можливість залучення українців до примусової праці обумовлена рядом чинників, які в умовах воєнного стану лише загострилися. Складна економічна ситуація в державі, безробіття, трудова міграція, велика кількість внутрішньо переміщених осіб та громадян, які виїхали за кордон, низький рівень правової культури підвищують ризик збільшення чисельності випадків примусової праці. Держава зі свого боку повинна не просто передбачити нормативні гарантії, а розробити реальні механізми захисту працівників від зловживань роботодавців та торгівців людьми.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Пандемія COVID-19 підштовхує українців до ризикованого Працевлаштуван-

ня URL: <https://ukraine.iom.int/uk/news/pandemiya-covid-19-pidshtovkhuyeu-krayintsiv-do-ryzykovanohopratsevashtuvannya>.

2. Конвенція про примусову чи обов'язкову працю № 29 від 1930 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_136#Text.
3. Конопельцева О.О. Заборона примусової праці як принцип трудового права. *Право і інновації*. 2017. № 2 (18). С. 98–104.
4. Конвенція про скасування примусової праці № 105 від 1957 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_013#Text.
5. Конституція України : Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
6. Парпан Т. Конституційна заборона примусової праці в Україні. *Український часопис конституційного права*. 2022. № 1. С. 55–64.
7. Примусова праця в сучасному світі: погляд МОП. URL: <https://pon.org.ua/international/2186-primusova-pracya-v-suchasnomu-sviti-poglyad-mop.html>.
8. Загальна декларація прав людини від 10.12.1948 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text.
9. Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права від 16.12.1966 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_042#Text.
10. В Україні понад сім мільйонів людей опинилися за межею бідності - звіт Світового банку. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/3702917-v-ukraini-ponad-sim-miljoniv-ludej-opinilisa-za-mezeu-bidnosti-zvit-svitovogo-banku.html>.
11. Millions Assisted, Millions More Still in Need Two Years into Ukraine War, Says. IOM NEWSGLOBAL. 22 February 2024. URL: <https://www.iom.int/news/millions-assisted-millions-more-still-need-two-years-ukraine-war-says-iom>.
12. Кодекс законів про працю України : Закон Верховної Ради УРСР від 10 грудня 1971 р. № 322-VIII. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1971. Додаток до № 50. Ст. 375.